

CONSIDERAȚII PRIVIND FORȚELE MILITARE ROMANO-BIZANTINE DISLOCATE LA DUNĂREA DE JOS LA CUMPĂNA SECOLELOR IV-V, REFLECTATE DE *NOTITIA DIGNITATUM*

Dr. Vasile MĂRCULEȚ*

Intensificarea provocărilor la adresa Imperiului Romano-Bizantin, apărute la frontiera Dunării de Jos la cumpăna secolelor IV-V, au obligat Constantinopolul la adoptarea unor măsuri cu caracter militar menite să asigure apărarea și securitatea stăpânirilor sale din regiune. Acestea au vizat, atât forțele terestre, cât și forțele navale.

Forțele terestre. Rolul determinat în asigurarea apărării provinciilor de la Dunărea de Jos a revenit forțelor terestre. Informații referitoare la acestea, care privesc tipurile de arme, numele unităților militare, dispunerea lor în cadrul provinciilor sau nivelul de comandă se regăsesc într-un registru militar de funcții, cunoscut sub denumirea de *Notitia Dignitatum*. Asupra momentului finalizării lui, istoricii nu s-au pus de acord. Datările propuse de aceștia se încadrează în cea mai mare parte a lor între sfârșitul secolului al IV-lea începutul secolului următor¹.

Parcursul listei de funcții ne relevă faptul că în Dacia Ripensis stăteau nouă cuneis de cavalerie, șase auxilia, un milites și 11 unități din legiones riparienses². Toate aceste unități militare erau puse „sub

*Doctor în istorie; cercetător independent; e-mail vasilemarculet@gmail.com.

¹ E. Böcking, *Über die Notitia Dignitatum utriusque Imperii. Eine Abhandlung zur Literaturgeschichte und Kritik*, Bonn, 1834, p. 121 (*Über die Notitia Dignitatum*); W. Fairley, *Notitia Dignitatum or Register of Dignitaires*, în „Translations and Reprints from the Original Sources of European History”, Philadelphia, Pa., 1899, p. 2; J.B. Bury, *The Notitia Dignitatum*, în „The Journal of Roman Studies”, 10, 1920, pp. 153-154; A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602. A Social Economic and Administrative Survey*, vol. II, Oxford, 1964, p. 683; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 19 (*Moesia Secunda, Scythia*); P. Brennan, *The Notitia Dignitatum*, în „Entretiens sur l'Antiquité classique”, 42, 1996, pp. 165, 168; M. Kulikowski, *The "Notitia Dignitatum" as a Historical Source*, în „Historia Zeitschrift für Alte Geschichte”, 49, 2000, 3 (3rd Qtr.), pp. 360-362; C.N. Faleiro, *Introducción a Idem, La Notitia Dignitatum: nueva edición crítica y comentario histórico*, Tesis doctoral, Madrid, 1998, pp. 4-27, p. 14 și n. 23.

² *Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae et Laterculi Prouinciarum*, edidit O. Seeck, Berolini, MDCCCLXXVI, Or.XLII.13-41 (*Notitia Dignitatum*); [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum: nueva edición crítica y comentario histórico*, por Concepción Neira Faleiro, Tesis doctoral, Madrid, 1998, Or.XLII.13-41 (*La Notitia Dignitatum*)].

dispositione uiri spectabilis ducis Daciae Ripensis”³. Cele nouă cuneis de cavalerie dispuse pe teritoriul Daciei Ripensis, înregistrate de *Notitia Dignitatum* erau: *Cuneus equitum Dalmatarum Fortensium*, la Bononia, *Cuneus equitum Dalmatarum Diuitensium*, la Dorticum, *Cuneus equitum scutariorum*, la Cabrus (Cebrus), *Cuneus equitum Dalmatarum Diuitensium*, la Drobeta, *Cuneus equitum Dalmatarum*, la Varina, *Cuneus equitum stablesianorum*, la Almus, *Cuneus equitum scutariorum*, la Aegetae și *Cuneus equitum Constantinianorum*, la Utus⁴. Efectivele trupelor de cavalerie au fost calculate diferit de istorici. În temeiul considerației că fiecare cuneus număra 500 de militari, istoricul Warren Treadgold a conchis că efectivele unităților de cavalerie din Dacia Ripensis se ridicau la 4.500 de militari, opinie pe care o admitem și o împărtășim⁵. O opinie diferită formulează Evan Michael Schultheis. Acesta atribuie fiecărui cuneus, un efectiv fix de 256 de militari⁶. Rezultă din această estimare că efectivele unităților de cavalerie dislocate pe limes-ul Daciei Ripensis ar fi însumat un număr de 2.304 militari. Unitățile de auxiliare care staționau pe teritoriul Daciei Ripensis, erau, conform aceleiași surse, următoarele: *Auxilium Miliarensium*, la Transalpa, *Auxilium primorum Daciscorum*, la Drobeta, *Auxilium Crispitiense*, la Crispitia, *Auxilium Mariensium*, la Oescus, *Auxilium Claustinorum*, la Translucus, și *Auxilium secundorum Daciscorum*, la Burgo Zonus⁷. Alături de acestea *Notitia Dignitatum* mai înregistrează sub comanda ducelui provinciei și un *Praefectus militum exploratorum*, la Transdiernis (Transdierna)⁸.

Efectivele trupelor auxiliare au fost calculate de Warren Treadgold la 4.000 de oameni⁹. La rândul lui, Evan Michael Schultheis calculează efectivul acestor unități la 3.520 de militari. Conform opiniei acestui istoric, fiecare numerus avea un efectiv de 480 de oameni, iar *Milites exploratores*, 640 de oameni¹⁰.

Alături de unitățile militare prezentate, *Notitia Dignitatum* mai înregistrează sub comanda ducelui o serie de comandamente ale unităților din cele două legiones riparienses dislocate în provincie, a V-a Macedonica și a XIII-a Gemina: *Praefectus legionis quintae Macedonicae*, la Variniana,

³*Ibidem*, Or.XLII.12; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XLII.12].

⁴*Ibidem*, Or.XLII.13-21; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XLII.13-21].

⁵ W. Treadgold, *Byzantium and Its Army, 284-1081*, Stanford, 1995, p. 52.

⁶ E.M. Schultheis, *op. cit.*, pp. 143, 145.

⁷*Notitia Dignitatum*, Or.XLII.23-28; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XLII.23-28].

⁸*Ibidem*, Or.XLII.29; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XLII.29].

⁹ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 150.

Praefectus legionis quintae Macedonicae, la Cebrus, *Praefectus legionis quintae Macedonicae*, la Oescus, *Praefectus legionis triaedecimae Geminae*, la Aegetae, *Praefectus legionis triaedecimae Geminae*, la Transdrobeta, *Praefectus legionis triaedecimae Geminae*, la Burgo Novus, *Praefectus legionis triaedecimae Geminae*, la Zernis (Dierna), *Praefectus legionis triaedecimae Geminae*, la Ratiaria, *Praefectus legionis quintae Macedonicae*, la Sucidava, *Tribunus cohortis secundorum reducum*, la Siosta și un *Tribunus cohortis nouae Sosticae*¹¹.

Efectivele trupelor din legiones riparienses și din cele două cohortes se ridicau, conform calculelor realizate de Warren Treadgold la 3.000 de luptători, respectiv 2.000 în cele două legiuni și 1.000 în cele două cohorte¹². Conform calculelor realizate de Evan Michael Schultheis, aceste unități însumau un număr de 10.560 de militari, adică câte 960 de oameni în fiecare corp de legiune și câte 480 de oameni pentru fiecare din cele două cohorte¹³. În ceea ce privește efectivele totale ale trupelor terestre dislocate în Dacia Ripensis, Evan Michael Schultheis le calculează la 16.384 de militari, din care 2.304 cavaleriști și 14.080 de pedestrași¹⁴. Conform estimărilor făcute de Warren Treadgold, pe care le admitem ca fiind cele mai plauzibile, efectivele lor se ridicau la 11.500 de luptători, din care 4.500 cavaleriști și 7.000 de pedestrași¹⁵. Ele erau cuprinse în 27 de unități militare, din care nouă cuneis de cavalerie și 18 unități de pedestrași.

Informații similare ne oferă *Notitia Dignitatum* și despre unitățile militare terestre dislocate în Moesia Secunda. În această provincie sub „*disposition uiri spectabilis ducis Moesiae Secundae*”, erau dispuse șapte cuneis de cavalerie, opt auxilia și șase unități din legiones riparienses¹⁶.

Conform consemnărilor din tratatul militar, unitățile de cavalerie cu garnizoane în Moesia Secunda erau: *Cuneus equitum scutariorum*, la Securisca, *Cuneus equitum Solensium*, la Dimum, *Cuneus equitum scutariorum*, la Latus (probabil Iatrus), *Cuneus equitum armigerorum*, la Sexagintaprista, *Cuneus equitum secundorum armigerorum*, la Tegra, *Cuneus equitum scutariorum*, la Appiaria și *Cuneus equitum stablesianorum*, la Sucidava¹⁷.

¹¹*Notitia Dignitatum*, Or.XLII.31-41; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XLII.31-41].

¹² W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

¹³ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 150.

¹⁴*Ibidem*.

¹⁵ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

¹⁶*Notitia Dignitatum*, Or.XL.10-35; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XL.10-35].

¹⁷*Ibidem*, Or.XL.11-17; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XL.11-17].

Efectivele trupelor de cavalerie din Moesia Secunda au fost calculate de Warren Treadgold la 3.500 de luptători¹⁸. În opoziție cu această părere, Evan Michael Schultheis susține că numărul de luptători din fiecare cuneus era de 256 de oameni. Ca urmare, consideră el, totalul efectivelor trupelor de cavalerie din provincie se ridică la 1.792 de militari¹⁹.

Cele opt auxilia dislocate în Moesia Secunda, înregistrate de *Notitia Dignitatum* erau următoarele: *Milites praeuenteros*, la Ansamum, *Militaes Constantini*, la Trimammium, *Milites Dacisci*, la Mediolana, *Milites Nouenses*, la Transmarisca, *Milites primii Moesiaci*, la Candidiana, *Milites Moesiaci*, la Tegulicium, *Milites quarti Constantiani*, la Durostorum și *Milites Cimbriani*, la Cimbriana²⁰.

Conform *Notitiei Dignitatum*, sub comanda ducelui Moesiei Secunda se mai aflau încă trei cohorte de limitanei, dispuse în două provincii vecine. Aceste unități militare erau: *Cohors quarta Gallorum*, dislocată la Ulucitra, în Rhodope, *Cohors prima Aureliana*, staționată la Radice-Viamata, și *Cohors tertia Valeria Bacarum*, la Drasdea, ambele în provincia Thracia²¹.

Efectivele trupelor de auxiliare, cu garnizoane în Moesia Secunda, au fost calculate de Warren Treadgold la 5.000 de oameni, respectiv câte 500 de militari pentru fiecare militum²². La rândul lui, Evan Michael Schultheis, care consideră că fiecare militum număra câte 640 de soldați, calculează efectivele trupelor de auxiliare la 6.400 de oameni²³. Precizăm faptul că în claculele lor ambii istorici includ și două unități de *naularii* dislocate în provincie²⁴.

Din punctul nostru de vedere, efectivele celor opt auxilia, cu garnizoane în Moesia Secunda se ridicau la 4.000 de oameni, respectiv câte 500 de militari pentru fiecare militum. Nu am inclus în calculele noastre cele trei cohorte din Rhodope și Thracia, care, deși se aflau sub comanda directă a ducelui Moesiei Secunda, considerăm că erau destinate, exclusiv, apărării provinciilor în care erau dispuse.

În ceea ce privește unitățile din legiones riparienses, acestea făceau parte din cele două legiuni dislocate în provincie, anume I Italica și a XI-a

¹⁸ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

¹⁹ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 145.

²⁰ *Notitia Dignitatum*, Or.XL19-28; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XL.19-28].

²¹ *Ibidem*, Or.XL.46, 48-49; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XL.46, 48-49].

²² W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

²³ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 144.

²⁴ *Notitia Dignitatum*, Or.XL.22, 28; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XL.22, 28].

Claudia. *Notitia Dignitatum* înregistra șase comandamente ale unităților din legiones riapiense, dispuse în provincie: *Praefectus legionis primae Italicae*, la Novas (Novae), *Praefectus ripae legionis primae Italicae cohortis quintae pedaturae superioris*, la Novas, *Praefectus ripae legionis primae Italicae cohortis quintae pedaturae inferioris*, la Sexagintaprista, *Praefectus legionis undecimae Claudiaae*, la Durostorum, *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiaae cohortis quintae pedaturae superioris*, la Transmarisca, și *Praefectus ripae legionis undecimae Claudiaae cohortis quintae pedaturae inferioris*, la Transmarisca²⁵.

Referitor la efectivele lor, considerăm ca fiind perfect veridică opinia lui Warren Treadgold care estimează că efectivele tuturor corpurilor din compunerea celor două legiuni erau de 2.000 de militari²⁶. La rezultate complet diferite ajunge Evan Michael Schultheis, care estimează că șase unități din legiuni numărau câte 960 de militari fiecare, cărora le adaugă o unitate de *naves amnicari et milites*²⁷, pe care-l consideră ca fiind un *numerus*, cu un efectiv de 640 de soldați. În total, respectivele unități ar fi dispus de un efectiv de 6.400 de militari²⁸. Considerăm că *naves amnicari et milites*, nu poate fi inclusă în rândul unităților de pedestrași, ea fiind o unitate a flotei.

În temeiul informațiilor transmise de *Notitia Dignitatum*, conchidem că în provincia Moesia Secunda au fost dislocate un număr de 21 de unități militare terestre. Dintre acestea, șapte erau unități de cavalerie și 14 de pedestrași, din care opt milites de auxiliares și șase corpuri de legiones riparienses.

Istoricul Warren Treadgold calculează efectivele totale ale forțelor terestre din Moesia Secunda ca fiind de 10.500 de militari, din care 3.500 cavaleriști și 7.000 de pedestrași²⁹. Efectivele calculate de Warren Treadgold nu le includ și pe cele ale trupelor dislocate în Rhodope și Thracia, dar le includ pe cele ale unităților din cadrul flotei. Potrivit lui Evan Michael Schultheis, sub comanda ducelui provinciei Moesia Secunda se aflau 16.032 de militari, din care 14.240 de pedestrași și 1.792 de cavaleriști³⁰. Efectivele totale calculate de el le includ, atât pe cele ale unităților militare din Rhodope și Thracia, cât și pe cele din cadrul flotei. În ceea ce ne privește, conchidem că efectivele totale ale forțelor terestre

²⁵*Notitia Dignitatum*, Or.XL.30-35; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XL.30-35].

²⁶ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

²⁷*Notitia Dignitatum*, Or.XL.28; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XL.28].

²⁸ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 144.

²⁹ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

³⁰ E.M. Schultheis, *op. cit.*, pp. 144-145.

staționate în Moesia Secunda se ridicau la circa 9.500 de militari. Dintre aceștia, 3.500 erau cavaleriști, iar 6.000 erau pedestrași. Și în acest caz precizăm faptul că aceste efective sunt pur teoretice. Este aproape imposibil de admis că, fără nicio excepție, toate unitățile militare au avut efectivele complete estimate.

O serie de informații cuprinse în *Notitia Dignitatum* au în vedere forțele terestre dislocate în Scythia Minor. Registrul militar înregistrează, „*sub dispositione uiri spectabilis ducis Scythiae*”, șapte cuneis de cavalerie, șapte auxilia și șase unități din *legiones riparienses*³¹.

Conform consemnărilor din *Notitia Dignitatum*, cele șapte cuneis de cavalerie și dispunerea lor au fost următoarele: *Cuneus equitum scutariorum*, la Sacidava, *Cuneus equitum Solensium*, la Capidava, *Cuneus equitum stablesianorum*, la Cius, *Cuneus equitum stablesianorum*, la Beroe, *Cuneus equitum catafractariorum*, la Arubium, *Cuneus equitum armigerorum*, la Aegissus și *Cuneus equium Arcadum*, la Talamonium³².

Efectivele unităților de cavalerie dislocate în garnizoane din Scythia Minor, au fost calculate de Warren Treadgold la 3.500 de luptători, respectiv câte 500 de militari în fiecare cuneus³³. În opoziție cu această opinie, Evan Michael Schultheis, atribuind câte 256 de soldați fiecărui cuneus, conchide că totalul militarilor din trupele de cavalerie s-a ridicat la 1.792³⁴.

Notitia Dignitatum, înregistrează, de asemenea, cele șase auxilia dispuse în garnizoane din Scythia Minor. Acestea erau: *Milites Scythici*, la Carsium, *Milites secundi Constantini*, la Troesmis, *Milites Scythici*, la Dirigothia (Dinocetia), *Milites primi Constantiani*, la Noviodunum, *Milites quinti Constantiniani*, la Salsovia și *Milites primi Gratianenses*, la Gratiana³⁵. Alături de acestea, *Notitia Dignitatum* mai enumeră în rândul trupelor de auxiliare și *Milites nauclarii*, la Flaviana și *Milites superuentores*, la Axiopolis³⁶.

Efectivele militarilor din aceste auxilia au fost calculate de Warren Treadgold, care atribuie fiecărui militum câte 500 de militari, la 4.000 de luptători³⁷. În calculele lui, autorul include, atât acei *Milites nauclarii*, de la Flaviana, cât și *Milites Superuentores*, de la Axiopolis. La fel procedează și

³¹*Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.11-35; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.11-35].

³²*Ibidem*, Or.XXXIX.12-18; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XXXIX.12-18].

³³W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

³⁴E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 143.

³⁵*Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.21-27; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.21-27].

³⁶*Ibidem*, Or.XXXIX.20-21; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or. XXXIX.20-21].

³⁷W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

Evan Michael Schultheis, care include aceste unități în categoria *numerus*, considerând că fiecare număra câte 640 de militari, ceea ce conduce la un efectiv total al luptătorilor din cadrul celor opt auxilia la 5.120 de oameni³⁸.

Din punctul nostru de vedere, exactitatea calculului celor doi istorici a fost viciată prin includerea în rândul trupelor de infanterie, formate din auxiliare, a unității de *milites nauclarii*, care era o unitate de luptători care opera în cadrul flotei, și a celei de *milites superventores*, care, foarte probabil, executa misiuni tot în cadrul flotei, cum pare a reieși din tratatul de tactică a lui Vegetius³⁹. În temeiul acestor concluzii, suntem de părere că efectivele celor șase *milites*, dislocate în Scythia Minor, se ridicau la 3.000 de militari.

În Scythia Minor erau, dislocate, două legiuni, I Iovia și a II-a Herculia. *Notitia Dignitatum* menționează șapte comandamente ale unităților militare din cele două legiuni, dispuse în garnizoane din provincie, aflate sub comanda ducelui acesteia. Potrivit tratatului, sub comanda ducelui, se aflau: *Praefectus legionis secundae Herculi[an]ae*, la Troesmis, *Praefectus ripae legionis secundae Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris*, la Axiopolis, *Praefectus ripae legionis secundae Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris*, la Iprosmis (Troesmis), *Praefectus legionis primae Iouiae*, la Noviodunum, *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis quintae pedaturae superioris*, la Noviodunum și *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis quintae pedaturae inferioris*, la Accisso (Aegissus)⁴⁰. Alături de acestea, *Notitia Dignitatum* mai menționează un și *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis [...]* et secundae Herculiae musculorum Scythiacorum et classis, *Inplateypegiis*⁴¹.

Cu privire la efectivele militarilor din cele două legiuni, considerăm veridică opinia exprimată de Warren Treadgold care considera că acestea se ridicau la 2.000 de oameni⁴². Nu de aceeași părere este Evan Michael

³⁸ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 142.

³⁹ Vegetius, *Epitoma Rei Militaris*. Edited by M.D. Reeve, Oxford, New York, 2004, 4.37.4; [a se vedea și ediția: Vegetius, *Epitome of Military Science*. Translated with notes and introduction by N.P. Milner, Liverpool, 2010, IV.37]; Cf. E. Böcking, *Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarum in partibus Orientis et Occidentis*, recensuit E. Böcking, vol. I. *Notitia Dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarum in partibus Orientis*, edidit E. Böcking, Bonnae, 1839-1853, p. 446 (*Notitia Dignitatum*); Cf. O. Bounegru, M. Zahariade, *Les Forces Navales du Bas-Danube et de la Mer Noire aux Ier-VIe siècles*, Oxbow Books, Oxford, 1996, p. 26.

⁴⁰ *Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.30-34; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XXXIX.30-34].

⁴¹ *Ibidem*, Or.XXXIX.35; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XXXIX.35].

⁴² W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

Schultheis, potrivit căruia fiecare corp din legiune număra 960 de militari, ceea ce conduce la un efectiv total al soldaților din aceste unități de 6.720 de oameni⁴³. Ambii cercetători includ în calculele lor și unitatea de comandată de acest *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis [...] et secundae Herculiae musculorum Scythiacorum et classis, Inplateypegiis*. Considerăm că acest lucru nu se justifică, în cadrul comandamentului respectiv funcționând unități ale flotei, nesubordonate niciunuia din comandanții celor două legiuni.

Efectivele totale ale forțelor terestre, dislocate în Scythia Minor, au fost calculate de Warren Treadgold la 9.500 de luptători, din care 3.500 cavaleriști și 6.000 de pedestrași⁴⁴. Din punctul de vedere al lui Evan Michael Schultheis, numărul total al militarilor pedestrași, dislocați în Scythia Minor, se ridică la 13.632 de oameni, din care 11.840 erau pedestrași și 1.792 erau cavaleriști⁴⁵.

În temeiul informațiilor transmise de *Notitia Dignitatum* suntem în măsură să conchidem că în Scythia Minor erau dislocate un număr de 19 unități militare ale forțelor terestre, din care șapte de cavalerie și 12 pedestre. Potrivit calculelor efectuate de noi, efectivele militarilor din compunerea lor se ridicau la 8.500 de luptători, din care 3.500 cavaleriști și 5.000 de pedestrași.

Conform *Notitiei Dignitatum*, o serie de unități militare destinate apărării provinciilor de la Dunărea de Jos erau dislocate în garnizoane situate în capetele de pod de pe malul stâng al fluviului, aflate sub controlul imperiului. În compunerea lor intrau atât unități de cavalerie, cât și unități de pedestrimă. *Notitia Dignitatum* înregistrează asemenea dislocări de trupe la Sucidava, Drobeta și Zernis (Dierna), toate limitrofe Daciei Ripensis. În consecință, toate unitățile militare respective se aflau „sub dispositione uiri spectabilis ducis Daciae Ripensis”⁴⁶. La Sucidava era dispus un *Praefectus legionis quintae Macedonicae*. În capul de pod de la Drobeta, își aveau, de asemenea, garnizoana două unități militare, anume *Cuneus equitum Dalmatarum Diuitatensium* și *Auxilium primorum Daciscorum*, iar la Zernis (Dierna), consemnează *Notitia Dignitatum*, își avea comandamentul un *Praefectus legionis triaedecimae geminae*⁴⁷.

Prezența unităților militare romano-bizantine în capetele de pod de pe malul stâng al Dunării este confirmată și de o serie de inscripții din secolele IV-V. Spre exemplu, la Drobeta au fost descoperite cărămizi datate

⁴³ E.M. Schultheis, *op. cit.* 2019, p. 142.

⁴⁴ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

⁴⁵ E.M. Schultheis, *op. cit.* 2019, pp. 142-143.

⁴⁶ *Notitia Dignitatum*, Or.XLII.12; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XLII.12].

⁴⁷ *Ibidem*, Or.XLII.16, 24, 37, 39; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Or.XLII.16, 24, 37, 39].

în această perioadă cu inscripțiile „*DRVBETA*” și „*[D(aciae) R(i)p(ensis)] Diern[a]*”, întregite și citite ca „*(Detașament de ostași cu sediul la Drubeta (a făcut aceasta))*”, respectiv „*(Detașament din armata) Daciei Ripensis cu sediul la Dierna*”⁴⁸.

Din calculele efectuate de Warren Treadgold, efectivele unităților militare dispuse în capetele de pod de pe malul stâng al Dunării de Jos, reiese că acestea s-ar fi ridicat la 2.000 de militari, din care 500 de cavaleriști și 1.500 de pedestrași, din care 500 de pedestrași la Sucidava, 500 de cavaleriști și 500 de pedestrași la Drobeta și 500 de pedestrași la Zernis⁴⁹. Potrivit calculelor propuse de Evan Michael Schultheis, la Sucidava ar fi fost dislocați 960 pedestrași, la Drobeta 736 de militari, din care 256 cavaleriști și 480 pedestrași și 960 de militari la Zernis⁵⁰.

Nu agreăm o asemenea estimare. Informațiile transmise de *Notitia Dignitatum*, ne permit concluzia că în capetele de pod de pe malul stâng al Dunării de Jos erau dislocate patru unități militare, din care una de cavalerie și trei de pedestrași, respectiv un cuneus, un auxilium și două unități din legionis riparienses. Dacă avem în vedere faptul că în epoca analizată de noi o legiune avea un efectiv de 1.000 de militari, iar *Notitia Dignitatum* o arată că Legio V Macedonica din Dacia Ripensis a fost divizată în patru corpuri, reiese că o asemenea grupare, comandată de un *praefectus*, precum cea de la Sucidava, avea un efectiv de 250 de soldați. Potrivit informațiilor din *Notitia Dignitatum*, Legio XIII Gemina era divizată în cinci corpuri. În acest caz, considerăm că gruparea de forțe comandată de *praefectus* de la Zernis număra 200 de militari. La Drobeta rezidau 1.000 de militari. Reiese din calculele noastre că totalul soldaților dislocați în capetele de pod de pe malul stâng la Dunării de Jos se ridică la 1.450 de oameni, din care 500 de cavaleriști și 950 de pedestrași.

Referitor la efectivele totale ale forțelor terestre dispuse în cele trei provincii romano-bizantine de la Dunărea de Jos, informațiile transmise de *Notitia Dignitatum* ne permit constatarea că în aria lor de jurisdicție au fost dislocate un număr de 67 de unități militare terestre, din care 23 de cavalerie și 44 de pedestrași. Nu includem în rândul acestora cele trei cohorte din Rhodope și Thracia și nici unitățile din compunerea flotei, cum am precizat deja.

Pe baza calculelor efectuate, Warren Treadgold a ajuns la concluzia că efectivele totale ale militarilor din forțele terestre, dislocați în cele trei

⁴⁸ *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România*. Culese, traduse în românește, însoțite de indici și comentate de Em. Popescu, București, 1976, pp. 355-356, nr. 406-407.

⁴⁹ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

⁵⁰ E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 150.

provincii, se ridicau la 31.500 de luptători. Dintre aceștia, 11.500 erau cavaleriști și 20.000 pedestrași⁵¹. În ceea ce-l privește pe Evan Michael Schultheis, din calculele acestuia rezultă că în aria de jurisdicție a celor trei provincii dunărene a fost dislocat un număr total de 46.048 de militari, din care 5.888 erau cavaleriști și 40.160 erau pedestrași⁵².

Calculele realizate de noi ne-au condus la concluzia că efectivele totale ale forțelor terestre dispuse în cele trei provincii de la Dunărea de Jos se ridicau la 29.500 de militari, din care 11.500 erau cavaleriști, iar 18.000 erau pedestrași. Nu am inclus în calculele efectivelor totale realizate de noi, nici pe cele ale unităților din Thracia și Rhodope și nici pe cele care operau în cadrul flotelor celor trei provincii. Precizăm, însă, faptul că rezultatele acestor calcule își păstrează veridicitatea numai în cazul în care toate unitățile militare ar fi avut complet numărul maxim de soldați din compunerea lor. Cum, din punctul nostru de vedere, acest fapt este aproape imposibil, admitem că efectivele calculate de noi, la fel ca și ale celorlați istorici, au un caracter relativ și teoretic.

Forțele navale. A doua componentă a puterii militare a Imperiului Romano-Bizantin la Dunărea de Jos a fost reprezentată de forțele navale. Specificul frontierei dunărene le-a conferit acestora un rol însemnat în cadrul politicii militare a Imperiului Romano-Bizantin în zonă.

Pentru perioada de sfârșit a secolului al IV-lea și de început a secolului al V-lea singurele știri cu privire la situația puterii navale a Imperiului Romano-Bizantin în regiune se regăsesc în același registru de funcții, la care am făcut referire pe parcursul demersului nostru, anume *Notitia Dignitatum*. Izvorul în discuție, ne oferă informații cu privire la numărul și denumirile unităților navale dislocate în cele trei provincii dunărene, precum și la tipurile de vase din compunerea flotelor acestora.

În provincia Dacia Ripensis, *Notitia Dignitatum* înregistrează un număr de două comandamente navale ale unor unități ale flotei. Cele două comandamente erau un *Praefectus classis Histricae*, la Aegetae, și un *Praefectus classis Ratianensis* sau *Ratiariensis*, după alte citiri⁵³.

Constatăm că din cele două unități ale flotei, *Classis Ratianensis* nu are precizată baza în care era dislocată. Prin asocierea toponimului Ratiariacu numele acestei unități navale, unii istorici localizează baza ei în această cetate de pe *limes*-ul danubian⁵⁴.

⁵¹ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

⁵² E.M. Schultheis, *op. cit.*, pp. 142-145, 150.

⁵³ *Notitia Dignitatum*, Or.XLII.42-43; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XLII.42-43].

⁵⁴ R. D'Amato, *Imperial Roman Wardships 193-565*, Oxford, 2017, p. 15.

În ceea ce ne privește, nu respingem această opinie, dar nici nu o împărtășim cu totul. Suntem de părere că este cât se poate de plauzibilă posibilitatea, ca numele acestei flote, *Classis Ratianensis* sau *Ratiariensis*, să derive, nu de la toponimul Ratiaria, unde și-ar fi avut baza, ci de la denumirea unei ambarcațiuni de mici dimensiuni, numită tot *ratiaria* (*ratis* / *rataria*), originară, se pare, din Orient, care s-ar fi putut afla în compunerea ei⁵⁵.

În pofida faptului că *Notitia Dignitatum* nu precizează acest lucru, considerăm că cele două unități navale formau împreună flota provinciei Dacia Ripensis. Absența oricăror informații nu ne permite să identificăm cu precizie numărul și tipurile de vase din compunerea ei, nici numărul văslașilor și al soldaților imbarcați pe ele în calitate de luptători.

Referitor la tipurile de vase, credem că putem oferi un răspuns viabil prin asocierea cu informațiile deținute din același registru de funcții cu privire la tipurile de vase din alte provincii dunărene. Parcurgerea informațiilor transmise de *Notitia Dignitatum* ne permite să identificăm un *Praefectus classis Histricae*, la Viminacium, în Moesia Prima, din *pars Orientis*, dar și în provinciile danubiene din *pars Occidentis*, respectiv un *Praefectus classis Histricae*, la Mursa, în Pannonia Secunda, un *Praefectus classis Histricae*, la Florentia, în provincia Valeria, un *Praefectus classis Histricae*, la Arrunto siue Vindomane [a Carnunto translata], la Vindobona sau Carnuntum, în Pannonia Prima⁵⁶.

Informațiile prezentate ne permit constatarea că în Dacia Ripensis era dislocată doar o fracțiune, o escadră, din *Classis Histrica*, în timp ce alte patru escadre erau dislocate în alte trei provincii dunărene, situate în amonte, pe fluviu, inclusiv din *pars Occidentis*. Admițând ipotetic că cele două escadre în care fusese divizată *Classis Histrica* erau egale din punctul de vedere al numărului de vase din compunerea fiecăreia, putem conchide că escadra din Dacia Ripensis reprezenta 1/5 din din flotă. Cea de-a doua escadră din compunerea flotei provinciei Dacia Ripensis, *Classis Ratianensis* sau *Ratiariensis*, credem că era o una locală. Numărul de vase din compunerea ei nu îl cunoaștem.

Tipurile de vase din compunerea celor două escadre din compunerea flotei Daciei Ripensis, este de asemenea neprecizat. Și în acest caz facem recurs la informațiile transmise de *Notitia Dignitatum*, cu privire la tipurile

⁵⁵*Dictionnaire des antiquités Grecques-Romaines d'après les textes et les monuments*. Ouvrage fondé par Ch. Daremberg. Sous la direction de E. Saglio, avec le concours de E. Pottier, t. IV, 2e partie (R-S), Paris, 1873, p. 814; L. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton, New Jersey, 1971, p. 330.

⁵⁶*Notitia Dignitatum*, Or.XLI.38, Oc.XXXII.52, Oc.XXXIII.58, Oc.XXXIV.28; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, Or.XLI.38, Oc.XXXII.52, Oc.XXXIII.58, Oc.XXXIV.28].

de nave din alte provincii dunărene; le avem în vedere aici, pe cele în care erau dislocate escadre ale *Classis Histrica*, întrucât componența lor este, fără îndoială, identică. Un asemenea exemplu îl reprezintă situația din Pannonia Prima, unde registrul de funcții menționează două unități de *milites liburnariorum* și un *Praefectus legionis liburnariorum*⁵⁷.

În temeiul acestor informații suntem în măsură să conchidem că, cel puțin, navele din compunerea escadre dislocate din *Classis Histrica* erau vase de război de tipul *navisliburna*. În ceea ce privește tipul de nave din compunerea cele de-a doua escadre, *Classis Ratianensis* sau *Ratiariensis*, suntem de părere că în compunerea acesteia ar fi putut intra, exclusiv, acele ambarcațiuni de mici dimensiuni, poate de tipul *navisratiaria*. Despre acest tip de vas, Isidoros din Sevilla afirmă că și-au luat numele de la *rates*, care „era cel mai vechi tip de luntre (sau plută), făcută din trunchiuri și scânduri” și că „vasele construite asemănător cu acestea se numesc *ratiariae*”⁵⁸.

Navis ratiaria desemna un „tip special de vas numit bac”, care era „un fel de șlep larg și plat care se manevra cu vâsla”, folosit „pe marile fluvii ca Rhon sau Dunăre, pe marile lacuri sau pe canalele din delta Nilului”⁵⁹. Aceste vase erau folosite, mai ales, la transportul, soldaților, annonei sau a logisticii. Pe marile fluvii se pare că puteau funcționa chiar „ca serviciu de bac regulat”⁶⁰.

Identificarea tipului de *navis liburna* din compunerea flotei provinciei Dacia Ripensis este dificil de făcut, căci așa cum constata Jeffreys Glenn Royal, „termenul *liburna* este dificil de deosebit în absența unor dovezi disponibile”, căci „fără dovezi solide care cu privire la datațiile de construcție care au deosebit *liburna* de celelate tipuri de vase de război nu putem fi siguri cu privire la specificul fiecărei nave”, sublinia istoricul amintit, care conchidea totuși, „dar este posibil să fi fost și un termen de diferențiere a dimensiunilor”⁶¹. În consecință, în condițiile absenței totale a informațiilor cu privire la tipurile de vase din compunerea flotei Daciei Ripensis, opiniile exprimate nu pot fi decât supoziții sau ipoteze.

⁵⁷*Ibidem*, Oc.XXXIV.37, 40, 41; [a se vedea și ediția: *Ibidem*, Oc.XXXIV.37, 40, 41].

⁵⁸ Isidore of Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*. Translated, with Introduction and Notes by St. A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, O. Berghof with the collaboration of Muriel Hall, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, XIX.I.9.

⁵⁹*Dictionnaire des antiquités Grecques-Romaines*, pp. 814-815.

⁶⁰*Ibidem*, p. 815.

⁶¹ J.G. Royal, *The Development and Utilization of Ship Technology in the Roman World in Late Antiquity: Third to Seventh Century AD*, The Office Graduate Studies of Texas A&M University, 2002, p. 144.

Majoritatea specialiștilor sunt de părere că liburna era de mai multe tipuri. În funcție de numărul de vâsle erau liburne: cu un rând, cu două, cu trei, cu patru sau chiar cu cinci rânduri de vâsle⁶². Se pare, însă, că în epoca analizată de noi, cel mai răspândit tip a fost cel cu un singur rând de vâsle⁶³.

Prin asocierea unor informații transmise de Procopios din Caesarea și Isidoros din Sevilla, credem că am putea oferi un răspuns cât de cât plauzibil cu privire la tipurile de nave liburnae din flota Daciei Ripensis. Primul dintre ei, cu prilejul relatării operațiunilor de cucerire a Regatului Vandal din Africa de Nord, relatează că flota imperială care a transportat armata și logistica generalului Belisarius era însoțită de un număr de 92 „vase lungi de luptă” propulsate „cu un singur rând de vâsle”, numite „dromoane” pe care erau îmbarcați 2.000 de oameni „toți vâslași și soldați, în același timp”⁶⁴. La cumpăna secolelor VI-VII, Isidoros din Sevilla, asimila liburna cu această nouă navă de luptă bizantină, *dromonul*. În acest sens el arată că „liburna este numită *Lybia*” și că vasele de acest tip sunt „nave lungi care sunt numite dromoane, pentru că sunt mai lungi decât celelalte”⁶⁵.

În temeiul știrilor transmise de Procopios putem conchide că echipajul fiecărui dromon era de 22 de oameni, fiind, cel mai probabil, compus din 20 de vâslași, un căpitan și un secund sau un șef al vâslașilor. Deducem de aici că dromoanele menționate de istoricul din Caesarea erau cu 20 de vâsle, câte zece pe fiecare parte a bordului. Prin raportarea acestor concluzii la știrile transmise de Isidoros din Sevilla putem conchide că liburnele din flota Daciei Ripensis, în măsura în care acestea au fost tipul de vase din compunerea acesteia, erau cu 20 de vâsle, câte 10 pe fiecare parte a bordului.

⁶² C. Torr, *Ancient Ships*, Cambridge University Press, 2013, p. 16; M. Pitassi, *The Roman Navy. Ships, Man and Warfare 350 BC-AD 475*, ediție digitală eBook, Barnsley, 2012, p. 58-60; R. D'Amato, *op. cit.*, p. 17-18; M. Reddé, *Mare Nostrum. Les infrastructures, les dispositifs et l'histoire de la Marine Militaire sous l'Empire romain*, Paris 1986, p. 106-109; S. Panciera, *Liburna. Ressegna delle fonti, caratteristiche della nave, accezioni del termine*, în „Epigraphica”, 18, 1956 [1958], p. 130-156; J.G. Royal, *op. cit.*, p. 144-145.

⁶³ R. D'Amato, *op. cit.*, p. 17-18; M. Pitassi, *op. cit.*, p. 59-60.

⁶⁴ Procope de Césarée, *La guerre contre les Vandales. Guerres de Justinien (Livres III et IV)*. Préface par Ph. Muray. Traduit et annoté par D. Roques. Illustrations par L. Prudon, Les Belles Lettres, Paris, 2019, I.XI.15-16; [a se vedea și edițiile: Procopio di Cesarea, *Le guerre. Persiana, Vandalica, Gotica*. A cura di M. Craveri. Introduzione di F.M. Pontani, Torino, 1977, III(I).11; Prokopios, *The Wars of Justinian*. Translated by H.B. Dewing. Revised and Modernized, with an Introduction and Notes, by A. Kaldellis. Maps and Genealogies by I. Mladjov, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge, 2014, III.11.15-16].

⁶⁵ Isidore of Seville, *op. cit.*, XIX.I.12, 14.

Efectivele celor două unități ale flotei din Dacia Ripensis sunt la fel dificil de calculat. Spre exemplu, Warren Treadgold le încadrează în componența legiunilor din provincie, ale căror efective totale le apreciază la 2.000 de militari, adică câte 1.000 fiecare⁶⁶. Întrucât *Notitia Dignitatum* înregistrează în Dacia Ripensis 11 comandamente de legiune, condus de un *praefectus*, înseamnă că sub comanda fiecăruia intrau circa 182 de oameni. Aceasta înseamnă că efectivele însumate ale celor două unități ale flotei se ridicau la circa 364 de militari. Evan Michael Schultheis le asimiliază cohortelor, cu câte 480 de oameni fiecare, adică având un efectiv total de 960 de luptători⁶⁷. În ceea ce privește efectivele de marinari și luptători de pe *naves ratiariae*, în absența oricăror informații, acestea nu pot fi estimate.

În ceea ce ne privește, suntem și noi de părere că cele două unități ale flotei nu se subordonau niciuneia din cele două legiuni, prefectii lor fiind subordonați direct ducelui provinciei. Raportarea efectivelor calculate pe baza efectivelor rezultate din modalitatea de calcul propusă de Warren Treadgold reiese că numărul de liburne din compunerea flotei Daciei Ripensis ar fi fost de 18. Pe baza calculelor lui Evan Michael Schultheis reiese că numărul total de liburne din compunerea flotei acestei provincii ar fi fost de 48. În absența totală a unor informații certe cu privire la tipul de vase și la efectivele vâslașilor / luptătorilor imbarcați pe ele, numărul navelor calculat de noi rămâne unul strict ipotetic.

Conform consemnărilor din *Notitia Dignitatum*, în provincia Moesia Secunda funcționau patru unități ale flotei. Acestea erau *Milites tertii naucularii*, la Appiaria, *Milites naucularii Altinenses*, la Altinum, cărora li se adăuga un comandament mixt, o *praefectura*, care reunea formațiunea de vase fluviale și un *militum* al soldaților detașați pe ele, sub comanda unui *Praefectus navium amnicarum et militum ibidem deputatorum*⁶⁸.

Constatăm din știrile transmise de registrul de demnități că reședința respectivului *Praefectus navium amnicarum et militum ibidem deputatorum* nu este precizată. Istoricul Costel Chiriac a susținut că reședința acestui *praefectus* se afla la Durostorum⁶⁹. Localizarea propusă de Costel Chiriac este respinsă de Octavian Bounegru și Mihail Zahariade care se pronunță

⁶⁶ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

⁶⁷ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52; E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 150.

⁶⁸ *Notitia Dignitatum*, XL.Or.22, 28, 36; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, XL.Or.22, 28, 36].

⁶⁹ C. Chiriac, *Notitia Dignitatum și unele probleme privind flota militară pe limesul scitic*, în „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie”, 4, 1984, 35, pp. 302-303.

pentru plasarea reședinței acestui *praefectus* la Transmarisca⁷⁰. Recent, pentru localizarea reședinței la Transmarica a optat și Raffaele D'Amato⁷¹.

Informația transmisă de *Notitia Dignitatum*, pare a lăsa să se înțeleagă că întreaga flotă a provinciei Moesia Secunda ar fi fost formată exclusiv din *naves amnicae*. O asemenea interpretare oferă Raffaele D'Amato⁷².

Naves amnice, erau de părere Octavian Bounegru și Mihail Zahariade erau „vase specifice pentru navigația pe fluviu”⁷³. La rândul lui Michel Reddé considera că „probabil că sunt bărci fluviale foarte mici” a căror arhitectură, respectiv formă și dimensiuni, „nu poate fi specificată”⁷⁴.

În ceea ce ne privește nu excludem posibilitatea ca acest tip de nave să facă parte din acelea dezvoltate de flota romană începând cu sfârșitul secolului I. Istoricul Michael Pitassi le descrie ca fiind „deschise, monoreme, ambarcațiuni de până la 50 de picioare (15,4 m) în lungime și 9 picioare (2,7 m) lărgime, propulsate de șaisprezece până la douăzeci de vâsle, un om pe vâslă, toți fiind combatanți, neexistând un echipaj de vâslași separat ca pe navele mai mari”⁷⁵. Conform aceluiași autor, vasele de acest tip dispuneau de „o platformă de navigație ușoară care putea fi coborâtă” și de un pescaj redus deoarece „aveau coca puțin adâncă”, care pătrundea în apă „puțin mai mult de un picior (305 mm)” și, ca atare, erau „ideale pentru a naviga în sus pe râuri și pe afluenți mai mici”⁷⁶.

Referitor la misiunile pe care le îndeplineau, Michel Reddé apreciază că *naves amnicae* erau „capabile să transporte câțiva bărbați pentru a preveni infiltrarea barbarilor, sau pentru a patrula pe uscat pe malul inamicului”⁷⁷. Deducem de aici că principala misiune a acestor forțe navale era aceea de patrulare pe fluviu și de a executa misiuni de cercetare. Se adăugau acestora misiuni care vizau transportul oamenilor, a bagajelor, a anonei sau a altor materiale destinate armatei⁷⁸.

Efectivele militarilor imbarcați pe ele, care erau în același timp vâslași și luptători sunt, de asemenea dificil de precizat. Rezultatele la care au ajuns istoricii care s-au ocupat de acest aspect diferă semnificativ. Warren Treadgold estimează efectivele celor două *milites nauclarii* la 1.000

⁷⁰ O. Bounegru, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 26.

⁷¹ R. D'Amato, *op. cit.*, p. 15.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ O. Bounegru, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 26.

⁷⁴ M. Reddé, *op. cit.*, pp. 127-128.

⁷⁵ M. Pitassi, *op. cit.*, p. 60.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ M. Reddé, *op. cit.*, pp. 127-128.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 127; O. Bounegru, M. Zahariade *op. cit.*, p. 26.

de oameni, câte 500 de fiecare, în schimb consideră acel *militum ibidem deputatorum*, ca fiind un detașament din cadrul uneia dintre legiuni, fără a-i preciza efectivul⁷⁹. La rândul lui, Evan Michael Schultheis, care este de părere că toate cele trei unități navale aveau o organizare de tip *numerus*, susține că efectivul fiecăruia era de 640 de oameni, ceea ce conduce la un total de 1.920 de oameni.

În ceea ce ne privește, ne raliem opiniei, potrivit căreia un *militum* avea un efectiv de 500 de luptători. Aceasta conduce la concluzia că efectivele celor trei unități de luptători din cadrul flotei se ridicau la 1.500 de luptători.

Admițând, ipotetic, că toate *naves amnicae* din flota Moesiei Secunda erau vase cu 20 de vâsle, prin raportarea la ele a efectivelor calculate la numărul de vâslați de pe fiecare navă, putem aprecia, cel puțin, aproximativ numărul vaselor din compunerea flotei. După calculele făcute de Warren Treadgold ar reieși că numărul de vase ar fi de 50, cifră parțială, însă, din cauza includerii respectivului *militum ibidem deputatorum* în efectivele legiunilor. Potrivit calculelor efectuate de Evan Michael Schultheis, ar reieși că numărul de vase din compunerea flotei provinciei ar fi de 98. Calculele noastre conduc la un număr de 75 de vase.

Informațiile transmise de *Notitia Dignitatum* ne permit constatarea că flota provinciei Moesia Secunda nu avea în compunerea ei vase de luptă, respectiv *naves liburnae*. Singurul tip de vase menționat în compunerea ei, sunt vasele mici, *naves amnice*, de patrulare și transport.

În Scythia Minor, *Notitia Dignitatum* înregistrează un număr de patru unități ale flotei. Acestea erau: *Milites nauclarii*, la Flaviana, *Milites superuenteres*, la Axiopolis, cărora li se adăuga comandamentul unui *Præfectus ripae legionis primae Iouiae cohortis [...] et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis, Inplateypegiis*⁸⁰.

În acest punct al demersului nostru, precizăm că, de-a lungul timpului, o întreagă discuție a avut loc asupra formei textului și a semnificației pasajului XXXIX.35 din *Notitia Dignitatum*: *Praefectus ripae legionis primae Iouiae cohortis [...] et secundae Herculiae musculorum Scythiacorum et classis, Inplateypegiis* (sau *in Plateypegiis*). Consemnarea din *Notitia Dignitatum* a fost tradusă de editorul ei în limba română, istoricul Vladimir Iliescu, drept *Prefectul țărmului, comandant [...] al*

⁷⁹ W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52.

⁸⁰ *Notitia Dignitatum*, XXXIX.Or.20-21, 35; [a se vedea și ediția: *La Notitia Dignitatum*, XXXIX.Or.20-21, 35].

bărcilor scitice ale legiunii întâia Iovia și a doua Herculea și al flotei, la Plateypegia”⁸¹.

O serie de opinii referitoare la aspectele semnalate au fost formulate de numeroși istorici, români și străini, începând din secolul al XIX-lea și până în prezent. Nu s-a ajuns însă la o opinie comună, unanim acceptată⁸². Nu insistăm asupra prezentării acestor discuții.

Într-o ediție a *Notitiei Dignitatum*, realizată între 1839 și 1853, Edvard Böcking publica textul cu următoarea formă: *Praefectura ripae legionis primae Ioviae cohortis [...] secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis in Plateypegiis*⁸³.

În ediția *Notitiei Dignitatum*, publicată în 1876, pe care am folosit-o în prezentul nostru demers, Otto Seeck propunea textul în varianta pe care am prezentat-o⁸⁴.

Într-un studiu publicat inițial în 1889, republicat apoi postum, în 1910, Theodor Mommsen considera că pasajul din *Notitia Dignitatum* trebuia citit ca *praefectus ripae legionum I Ioviae et II Herculiae musculorum Scythicorum et classis in Plateypegiis*⁸⁵.

⁸¹ Vl. Iliescu, *Notitia Dignitatum*, în „Fontes Historiae Dacoromanae, II. Scriptores: 2. Ab anno CCC usque ad annum M” / „Izvoarele istoriei României, II. Autori 2. De la anul 300 până la anul 1000”. Ediderunt / publicate de H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hincu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu, București, 1970, p. 211.

⁸² E. Böcking, *Notitia Dignitatum*, p. 100; Th. Mommsen, *Die römische Militärwesen seit Diocletian*, în „Hermes. Zeitschrift für Classische Philologie”, XXIV Berlin, 1889, p. 213, n. 1 (*Die römische Militärwesen*); [a se vedea și ediția: Th. Mommsen, *Die römische Militärwesen seit Diocletian*, în „Gesammelte Schriften”, VI, Berlin, 1910, p. 223, n. 1 (*Die römische*)]; V. Pârvan, *Salsovia*, București, 1906, p. 41; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 164; C. Chiriac, *op. cit.*, p. 304; M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia*, p. 90-91; M. Zahariade, *Scythia Minor. A History of a Later Roman Province (284-681)*, Amsterdam, 2006, pp. 176-177 (*Scythia Minor*); O. Bounegru, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 27; O. Bounegru, *Ploia platypegia: navires de transport et/ou guerre à l'époque du Bas-Empire*, în vol. „Grecia, Roma, Barbaricum. In memoriam Vasile Lica”, coordonatori / coordinators Vl. Iliescu, D. Nedu, Andreea-Raluca Barbos, Galați 2014, p. 369-372 (*Ploia platypegia*); E.-F. Scurtu, E.-F., *Despre insula Peuce, Genucla, Halmyris și „cultura Murighiol”*. English Edition, Bucharest, 2020, p. 85; C. Balla, *Some Considerations on the Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis et secundae Herculiae Scythicorum et classis in plateypegiis* în „Studia Antiqua et Archaeologica”, 25, 2019, 2, p. 485 (*Some Considerations on the Praefectus ripae*); Idem, *Organizare și strategie militară în Scythia Minor. Sfârșitul secolului al III-lea – secolul al VII-lea d. Hr.*, Iași, 2022, p. 255 (*Organizare și strategie militară în Scythia Minor*).

⁸³ E. Böcking, *Notitia Dignitatum*, p. 100.

⁸⁴ *Notitia Dignitatum*, XXXIX.Or.35.

⁸⁵ T. Mommsen, *Die römische Militärwesen*, p. 213, n. 1; [a se vedea și ediția: T. Mommsen *Die römische*, p. 223, n. 1].

La începutul secolului al XX-lea, Vasile Pârvan citea pasajul din *Notitia Dignitatum* ca *Praefectus ripae legionum I Ioviae et II Herculiae musculorum Scythicorum et classis in Plateypegiis*. El identifica în respectivul *praefectus ripae* un comandant al flotei auxiliare și al celei romane⁸⁶.

La mijlocul deceniului al optulea al aceluiași secol, Andrei Aricescu propunea citirea respectivului pasaj ca *Praefectus ripae legionis primae Ioviae et secundae Herculiae cohortis musculorum Scythicorum et classis in plateypegiis*. Autorul menționat excludea posibilitatea ca substantivul *plateypegia* să fie unul propriu, un toponim, ci unul comun, care reprezenta denumirea unui tip de ambarcațiune, *plateypegia*, astfel că respectivul prefect al țărmului era, totodată și comandant al flotei de *plateypegi*⁸⁷.

În deceniul următor al secolului al XX-lea, Costel Chiriac considera că respectiva consemnare ar trebui citită *Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis [quintae pedaturae superioris] et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis in plateypegiis*. În traducere aceasta înseamnă „prefect al țărmului, comandant al celor cinci cohorte ale legiunii întâi Iovia din pedatura de sus, (este) și (prefect) al musculilor scitici ai legiunii a doua Herculia și al flotei de *plateypegi*”⁸⁸.

În aceeași perioadă, istoricul Mihail Zahariade era de părere că pasajul incriminat ar trebui citit *praefectus ripe legionis primae Ioviae et II Herculiae et musculorum Scythicorum [et] classis in [loco] Plateypegiis* și ar trebui tradus „[...] musculi scitici și flota în [locul] (numit) *Plateypegiis*”⁸⁹. În aceeași variantă, consemnarea din *Notitia Dignitatum* era reluată și într-o monografie consacrată forțelor navale de la Dunărea de Jos din secolele I-VI, realizată în colaborare cu istoricul Octavian Bounegru⁹⁰.

Autorul nu excludea posibilitatea ca acest *praefectus ripae*, de la *Plateypegia*, „special numit”, să fi avut „probabil competență asupra a tot ce ține de activitatea flotei pe Dunărea «scitică»: porturile, aprovizionarea, situația efectivelor, răspândirile subunităților atât ale flotilelor de la gurile fluviului, cât și din sectorul legiunii II Herculia și anume unitatea de la *Flaviana (milites nauclarii)*”⁹¹. Ca urmare, conchidea el, respectivul

⁸⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 41.

⁸⁷ A. Aricescu, *op. cit.*, p. 164.

⁸⁸ C. Chiriac, *op. cit.*, p. 304.

⁸⁹ M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia*, p. 90-91; M. Zahariade, *Scythia Minor*, p. 176-177.

⁹⁰ O. Bounegru, M. Zahariade, *op. cit.*, p. 27.

⁹¹ M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia*, p. 66.

praefectus ripae, menționat de *Notitia Dignitatum*, „putea reprezenta de fapt un *praefectus classis* pentru întreaga provincie”⁹².

La rândul lui, într-un studiu de dată recentă, Octavian Bounegru considera că pasajul din *Notitia Dignitatum* ar trebui citit *Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis ... et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis in [loco] Plateypegiis*⁹³.

Cu privire la *musculi Scythici*, același autor, era de părere că în pasajul din *Notitia Dignitatum*, „se face referire la o unitate navală formată tocmai din astfel de ambarcațiuni, numite *musculi*, nave care erau deservite de marinari recrutați din zona Dunării de Jos, din provincia *Scythia*”⁹⁴. În opinia autorului, *musculi* nu erau ambarcațiuni autohtone. În contextul în care tipul de ambarcațiuni numite *musculi* erau cunoscute în toată lumea romană, textul din *Notitia Dignitatum* înregistra o realitate existentă, „anume prezența unei unități navale formate din *musculi*, nave ce purtau un nume special, care nu puteau fi confundate cu ambarcațiunile locale, desemnate prin alte denumiri”, susține, justificat, autorul⁹⁵. Ambarcațiunile de tip *musculi*, utilizate în scopuri comerciale și de transport, au fost folosite „în zona litorală a provinciei *Scythia*”⁹⁶. Argumentul invocat de autor în susținerea opiniei sale, îl reprezintă un altar anepigraf descoperit la Histria, pe care a fost reprezentată o ambarcațiune, identificată cu un *musculus*⁹⁷.

Referitor la ambarcațiunile cu fundul plat, de tip *naves plateypegiae*, același cercetător susținea că le era încredințată misiunea de a asigura supravegherea deltei⁹⁸. Măsura a fost luată de administrația imperială „pentru a ușura și intensifica supravegherea zonei amintite, în condițiile în care aici puteau pătrunde mai greu vasele de război”⁹⁹.

Într-o nouă ediție critică a *Notitiei Dignitatum*, realizată relativ recent, pe care am folosit-o, de asemenea în realizarea studiului nostru, Concepción Neira Faleiro transcria mențiunea în varianta *Praefectus ripae legionis primae Ioviae cohortis et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis, Inplateypegiis*¹⁰⁰. Recent, Elisie-Florin Scurtu, propunea următoarea citire a pasajului din *Notitia Dignitatum*: „*Praefectus*

⁹²*Ibidem*, p. 66.

⁹³O. Bounegru, *Ploia platypegia*, p. 370.

⁹⁴Idem, *Tipuri de nave la Dunărea de Jos în secolele IV-VII e.n.*, în „Pontica”, XVI, 1983, p. 274 (*Tipuri de nave la Dunărea de Jos*).

⁹⁵*Ibidem*.

⁹⁶*Ibidem*, pp. 274-275.

⁹⁷Idem, *Reprezentări de ambarcațiuni pe monumente din Sciția Mică*, în „Istros”, I, 1980, p. 187.

⁹⁸Idem, *Tipuri de nave la Dunărea de Jos*, p. 275.

⁹⁹*Ibidem*.

¹⁰⁰*La Notitia Dignitatum*, XXXIX.Or.35.

ripae legionis primae Ioviae cohortis ... et secundae Herculiae musculorum Scythicorum et classis Histricae, Inplatepegiis (or In platepegiis)”¹⁰¹. În temeiul acestei propuneri de citire, a textului, autorul conchidea că „și Scythia cădea în responsabilitatea a Classis Histrica”¹⁰².

În sfârșit, reținem opinia exprimată recent de Cornel Balla. Acesta considera că suntem în prezența unei formațiuni navale al cărui nume ar putea fi *legionis primae Ioviae et secundae Herculiae musculorum Scythicorum*, adică „musculii scitici ai legiunii I Iovia și II Herculia” și că prefectul „avea autoritate asupra celor două formațiuni navale din provincie”¹⁰³. Din punctul nostru de vedere, *praefectus ripae*, menționat de *Notitia Dignitatum* își exercita comanda asupra a două unități navale, *musculi Scythici* și *classis in platepegiis*. Împreună, cele două unități formau flota provinciei Scythia Minor. Considerăm, de asemenea, că unitatea de *musculi Scythici*, de pe lângă legiunile I Iovia și II Herculia nu făcea parte din compunerea niciuneia dintre ele, ci, în funcție de împrejurări, opera alături de una ori de cealaltă sau de amândouă. Întreaga flotă aflată sub comanda respectivului *praefectus ripae* se subordona numai ducelui provinciei. Textul pasajului din *Notitia Dignitatum* nu indică nicio bază a flotei provinciei sau reședință a aceluia *praefectus ripae*, care o comanda. Faptul a permis ca termenul *Platepegia* să fie considerat de unii specialiști drept un toponim. În temeiul unei asemenea opinii, istoricul Dionisie M. Pippidi, considera că localizarea lui putea fi oriunde în Delta Dunării¹⁰⁴. La rândul lui, Mihail Zahariade se pronunță, inițial, pentru localizarea reședinței prefectului la Caraorman¹⁰⁵. Ulterior el revine asupra opiniei exprimate și nu exclude posibilitatea că baza flotei să fi fost la Halmyris, cetate situată în epoca respectivă la gurile brațului Sfântul Gheorghe¹⁰⁶.

Tipurile de vase din compunerea flotei Scythiei Minor erau *musculi* și *platepegia*. Potrivit opiniei lui Michael Reddé, *musculi*, la fel ca și *naves amnicae*, erau probabil „bărci fluviale foarte mici” a căror arhitectură, „nu poate fi specificată”¹⁰⁷. La fel ca și *naves amnicae*, continuă autorul, vasele

¹⁰¹ E.-F. Scurtu, *op. cit.*, p. 85.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ C. Balla, *Some Considerations on the Praefectus ripae*, p. 485; Idem, *Organizare și strategie militară în Scythia Minor*, p. 255.

¹⁰⁴ D.M. Pippidi, *Note de lectură*, în „Studii Clasice”, VII, 1965, pp. 331-332.

¹⁰⁵ M. Zahariade, *Scythia Minor*, 2006, p. 4.

¹⁰⁶ Zahariade, M. *Cuneus equitum Arcadum and classis Inplatepegiis at Halmyris. An exchange of troops between Egypt and Thrace during the reign of Theodosius I. The case of Scythia*, în vol. „Near and Beyond the Roman Frontier. Proceedings of a colloquium held in Târgoviște, 16-17 october 2008”, București, 2009, p. 353 (*Cuneus equitum Arcadum and classis Inplatepegiis at Halmyris*).

¹⁰⁷ M. Reddé, *op. cit.*, pp. 127-128.

de tip *musculi* erau utilizate pentru transportul militarilor, a annonei sau echipamentului dar mai ales pentru operațiuni de supraveghere și patrulare fiind capabile să transporte fiecare câțiva militari care aveau misiunea de a „preveni infiltrarea barbarilor” sau de a „patrula pe uscat pe malul inamicului”¹⁰⁸.

Într-adevăr, dimensiunile avute de navis *musculus* ne rămân necunoscute. În lucrarea lui, Isidoros din Sevilla consemnează doar foarte succint că opusul domonului „*este musculus, un vas mai scurt*”, fără a oferi, însă, nicio altă informație cu privire la raporturile dintre dimensiunile celor două tipuri de vase¹⁰⁹. În ceea ce privește ambarcațiunile de tip *plateypegia* sau *platypegion* se știe despre ele că erau nave de dimensiuni reduse, cu fundul plat, originare din Delta Nilului. Vasul, „*construit larg, era probabil un șlep*”, consideră Lionel Casson¹¹⁰. Istoricul Mihail Zahariade nu exclude posibilitatea ca ele să fi fost aduse în Delta Dunării, unde condițiile de navigație erau asemănătoare celor din Delta Nilului, în contextul transferării din Egipt la Gurile Dunării, la Thalamonium / Salmorus / Halmyris, a unității ce cavalerie, *Cuneus equitum Arcadum*, de către împăratul Theodosius I, prin 379-380¹¹¹. Nu cunoaștem efectivele vâslașilor / luptătorilor care operau pe ele. Nu putem exclude, însă, posibilitatea ca aceștia să fi fost *Milites nauclarii*, de la Flaviana și *Milites superuenteres*, de la Axiopolis. În cazul în care ipoteza noastră se confirmă efectivele totale ale vâslașilor / luptătorilor de pe nave *musculi* și *plateypegia* din flota Scythiei Minor ar fi fost de 1.000 de oameni, potrivit efectivelor atribuite fiecărei unități de Warren Treadgold, respectiv de 1.280 de oameni, după cele ale lui Evan Michael Schultheis¹¹². Din punctul nostru de vedere, efectivelor celor două milites, *nauclarii* și *superuenteres*, le trebuie adăugat cel al unității de *musculi*, care era tot un *militum*¹¹³. În acest caz, întrucât fiecare unitate număra câte 500 de soldați, efectivul total al lor se ridica la 1.500 de oameni. Rămâne însă omplet necunoscut numărul de vâslași și luptători de pe nave *plateypegiae*. În ceea ce privește tipurile de vase din compunerea flotei provinciei Scythia Minor, informațiile transmise de *Notitia Dignitatum* permit identificarea unei interesante similitudini cu situația din Moesia Secunda. La fel ca în provincia vecină din amonte, în

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Isidore of Seville, *op. cit.*, XIX.1.13.

¹¹⁰ L. Casson, *op. cit.*, p. 334.

¹¹¹ M. Zahariade, *Cuneus equitum Arcadum and classis Inplatepygiis at Halmyris*, pp. 347-353.

¹¹² W. Treadgold, *op. cit.*, p. 52; E.M. Schultheis, *op. cit.*, p. 142.

¹¹³ I.G. Maier, *Military units in the Compilation 'notitia dignitatum' (Cnd)*, p. 19, pe <http://www.notitiadignitatum.org/> (accesat: 12.07.2023).

compunerea flotei provinciei Scythia Minor nu se aflau vase mari de luptă, *naves liburnae*, ci doar ambarcațiuni mici, de patrulare și transport, de tipul *musculi* și *plateypegia*. În condițiile în care dimensiunile acestor vase și numărul de vâslași de pe fiecare tip ne rămân necunoscute, nu putem aprecia nici, cel puțin aproximativ, numărul de nave din compunerea flotei.

Prin prisma informațiilor transmise de *Notitia Dignitatum*, putem conchide că flotele fluviale ale celor trei provincii reuneau un număr de 10 unități navale. Dintre acestea, două unități navale intrau în compunerea flotei Daciei Ripensis, patru în cea a Moesiei Secunda și patru în cea a Scythiei Minor.

Pe baza știrilor din *Notitia Dignitatum* suntem în măsură să constatăm că tipurile de vase din compunerea flotelor celor trei provincii erau foarte diversificate. Foarte probabil, majoritatea navelor din flota Daciei Ripensis erau vase de luptă de tipul *naves liburnae* și ambarcațiuni mici, *naves ratiariae*. Flotele celorlalte două provincii erau formate din ambarcațiuni ușoare de patrulare și transport de tipul *naves amnicae*, cea a Moesiei Secunda, respectiv *musculi* și *plateypegiae* sau *platypegion*, cea a Scythiei Minor.

Considerații finale. Componentele de bază ale sistemului de apărare a *limes*-ului dunărean la cumpăna secolelor IV-V, aferent provinciilor romano-bizantine de la Dunărea de Jos, Dacia Ripensis, Moesia Secunda și Scythia Minor, au fost forțele terestre și cele navale. Informațiile referitoare la componența și organizarea lor se regăsesc într-un registru de demnități cunoscut sub numele de *Notitia Dignitatum*.

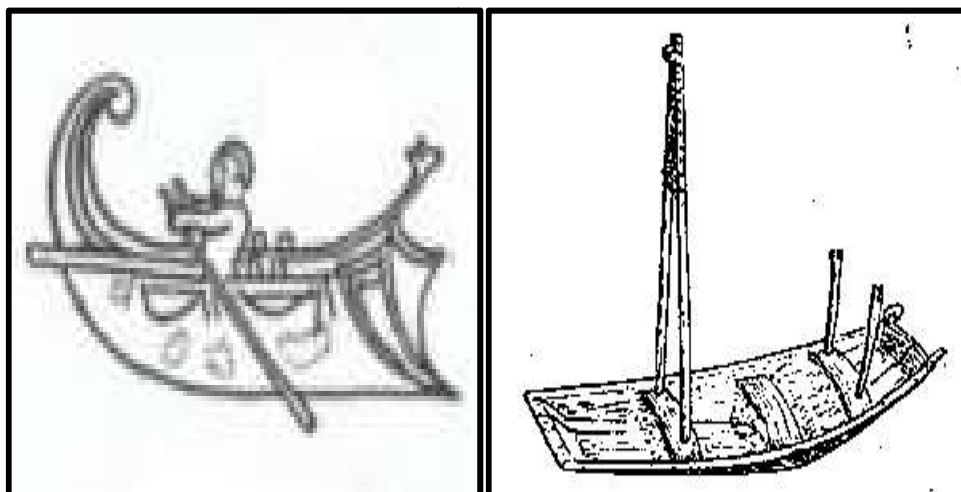
Forțele terestre au constituit, indiscutabil, principala componenta a sistemului militar de apărare a *limes*-ului dunărean a celor trei provincii romano-bizantine de la Dunărea de Jos. Informațiile cuprinse în *Notitia Dignitatum* conduc la concluzia că pe *limes*-ul Dunării de Jos au fost dislocate un număr de 67 de unități militare terestre, din care 23 de cavalerie și 44 de pedestrași. Dintre acestea, 27 de unități militare (nouă cuneis de cavalerie și 18 unități de pedestrași) au fost dispuse în Dacia Ripensis, 21 de unități militare (șapte cuneis de cavalerie și 14 unități de pedestrași) în Moesia Secunda și 19 de unități militare (șapte cuneis de cavalerie și 12 unități pedestre) în Scythia Minor.

Efectivele totale ale militarilor din forțele terestre, dislocate pe *limes*-ul dunărean s-au ridicat la 29.500 de militari, din care 11.500 erau cavaleriști, iar 18.000 erau pedestrași. Dintre aceștia, 11.500 de luptători (4.500 cavaleriști și 7.000 de pedestrași) au fost dispuși în Dacia Ripensis, 9.500 de militari (3.500 erau cavaleriști, iar 6.000 erau pedestrași) în Moesia Secunda, și 8.500 de luptători (3.500 cavaleriști și 5.000 de pedestrași) în Scythia Minor.

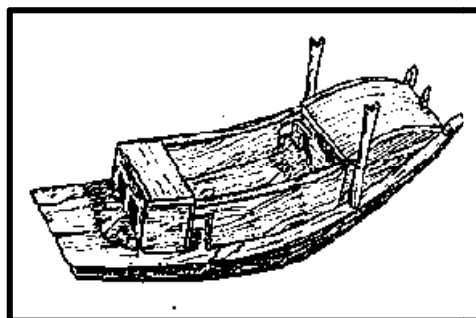
Forțele navale au reprezentat a doua componentă importantă a sistemului defensiv a limes-ului dunărean. Flotele fluviale ale celor trei provincii reuneau un număr de 10 unități navale. Dintre acestea, două unități navale intrau în compunerea flotei Daciei Ripensis, patru în cea a Moesiei Secunda și patru în cea a Scythiei Minor. Pe baza știrilor din *Notitia Dignitatum* suntem în măsură să constatăm că tipurile de vase din compunerea flotelor celor trei provincii erau foarte diversificate. Foarte probabil, majoritatea navelor din flota Daciei Ripensis erau vase de luptă de tipul *naves liburnae*, și ambarcațiuni mici, *naves ratiariae*. Flotele celorlalte două provincii erau formate din ambarcațiuni ușoare de patrulare și transport de tipul *naves amnicae*, cea a Moesiei Secunda, respectiv *naves musculi* și *naves platypegiae* sau *platypegion*, cea a Scythiei Minor.

În ceea ce privește efectivele de vâslași și luptători din cadrul unităților flotei, informațiile cu privire la acestea lipsesc cu desăvârșire. Prin similitudini cu efectivele unităților terestre de același tip se poate calcula, cu foarte multă aproximație însă a unora din aceste unități navale. Deoarece pentru alte unități navale nu pot fi făcute asemenea asocieri, efectivele lor nu pot fi nici, cel puțin, apreciate, ceea ce face ca, atât numărul total de vâslași și luptători din cadrul fiecărei provincii, precum și al acestora însumate să nu poată fi apreciat, el rămânând doar unul parțial.

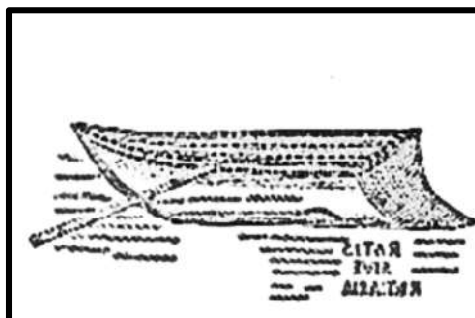
ANEXA: Vase mici din compunerea flotelor provinciilor de la Dunărea de Jos

MUSCULUS
(După: L. Casson, *Ships and Seamanship*, fig. 137.)

PLATEYPEGIA / PLATYPEGION
(După: O. Bounegru, *Ploaia platypegia*, p. 373.)

PLATEYPEGIA / PLATYPEGION
(După: O. Bounegru, *Ploaia platypegia*, p. 373.)

RATIARIA (RATIS / RATARIA)
(După: *Dictionnaire des antiquités Grecques-Romaines*, t. IV, 2e partie, p. 815.)

**4TH-5TH CENTURIES, REFLECTED BY NOTITIA DIGNITATUM
CONSIDERATIONS REGARDING THE
ROMAN-BYZANTINE MILITARY FORCES
LOCATED ON THE LOWER DANUBE AT THE TURN OF THE
-abstract-**

Key Words: Notitia Dignitatum, Lower Danube, Dacia Ripensis, Moesia Secunda, Scythia Minor, land forces, naval forces, naves liburnae, naves ratiariae, naves amnicae, naves musculi, naves platypegiae.

The basic components of the defense system of the Danube *limes* at the turn of the IV-V centuries, related to the Romano-Byzantine provinces of the Lower Danube, Dacia Ripensis, Moesia Secunda and Scythia Minor, were the land and naval forces. Information about their composition and organization is found in a register of dignities known as the *Notitia Dignitatum*.

The land forces constituted the main component of the military defense system of the Danube *limes* of the three Romano-Byzantine provinces from the Lower Danube. A number of 67 land military units were

deployed on the Lower Danube riverbank, of which 23 cavalry and 44 infantry. Of these, 27 military units (nine cavalry *cuneis* and 18 infantry units) were deployed in Dacia Ripensis, 21 military units (seven cavalry *cuneis* and 14 infantry units) in Moesia Secunda and 19 military units (seven cavalry *cuneis* and 12 infantry units) in Scythia Minor. The total number of soldiers from the land forces, deployed on the Danube limes, amounted to 29,500 soldiers, of which 11,500 were cavalry and 18,000 were infantry. Of these, 11,500 fighters (4,500 cavalry and 7,000 infantry) were deployed in Dacia Ripensis, 9,500 soldiers (3,500 cavalry and 6,000 infantry) in Moesia Secunda and 8,500 fighters (3,500 cavalry and 5,000 infantry) in Scythia Minor.

The naval forces represented the second basic component of the defensive system of the Danube limes. The river fleets of the three provinces included a total of 10 naval units (two in Dacia Ripensis, four in Moesia Secunda and four in Scythia Minor). The types of vessels in the fleets of the three provinces were very diverse. Very likely, the fleet of Dacia Ripensis included warships, *naves liburnae*, and small boats, *naves ratiariae*. The fleets of the other two provinces were made up of light patrol and transport boats of the *naves amnicarum* type, that of Moesia Secunda, respectively *musculi* and *plateypegiae*, that of Scythia Minor.